

מדוע הוא כותב בעברית ומתי הוא כותב בערבית? המאפיינים הלשוניים-הסגנוניים של נעים עריידי בשירתו העברית ובסיפוריו לילדים בערבית: מחווה לנעים עריידי ז"ל (חלק ב)¹

המסה סרסור

תקציר

תופעת הכתיבה של יוצרים ערבים בארץ ובעולם בשפה זרה שאינה שפת אימם היא תופעה כללית ידועה בתולדות הספרות הערבית. המשורר נעים עריידי, בן המיעוט הערבי-ישראלי וממוצא דרוזי, שנפטר באוקטובר 2015, כתב שירה בעיקר בעברית ורק לקראת סוף חייו הוא כתב ספרות ילדים בערבית.

כהוקרה וכמחווה למשורר, המחקר הנוכחי מתמקד ביצירותיו לילדים בערבית ובכמה שירים מתאימים בעברית כדי לענות על השאלה מדוע הוא כתב בעיקר בעברית, וכיצד הוא מעצב את זהותו הכפולה כערבי-דרוזי השייך למיעוט וכותב בשפת הרוב היהודי. בשיריו הוא חומק מתשובה ברורה. שירים אלה נותחו בחלק א של המאמר.

במאמר זה נותחו סיפורים קצרים לילדים בערבית. התברר שעריידי פיתח סגנון אחר ביסודו בפרוזה לילדים.

הממצאים מלמדים על הבדל מהותי בין היצירות ובשתי השפות בתוכן, בסגנון, ברמות לשוניות, וכמובן חלק מן התוצאות תלוי גם בקהל היעד המגוון. כמו כן לא נמצאה תשובה חותכת בדבר העדפתו את הכתיבה בעברית. מצאתי במחקרי כי עדויות נסיבתיות מחיינו לצד סיבות אישיות, נפשיות ותרבותיות ואף אחרות עיצבו את אישיותו ואת זהותו הכפולה כמשורר שכתב בשפת הרוב השלטת.

מילות מפתח: סוגות מגוונות לסיפורי המשורר; ניתוח סיפורים; רמות הלשון; רובדי משמעות; השימוש בצבעים; אינטרסקסטואליות; כתיבה בגוף שלישי; תצליל (אונומטופיאה).

הסיפורים וניתוחיהם

הסיפור "אני יוסף אבא" – "انا يوسف يا ابي" (אנא יוסף יא אבי) מאת נעים עריידי (ח"ת). תרגום: פרם עיסא, כיתה ז'

אני יוסף אבי

אבא, אחים שלי שונאים אותי, הם לא רוצים אותי בתוכם, אבא!
הם מתעללים בי וזורקים עליי חצץ. הם רוצים שאלך למוות.

1. מאמר זה הוא המשך למאמרי שהתפרסם בבין השורות, 6, עמ' 63–88.

הם נעלו את דלת ביתך בלעדי והם גירשו אותי
הם אכלו את ענבי אבא, וקרעו את הדוב שלי אבא וגם ריסקו את המשחקים שלי אבא
כשהצפריר עבר ושחק בשערי קינאו והתמרדו עליי ועליך
אז מה אני עשיתי אבא?
הפרפרים נחתו על כתפי והשיבולים נשענו עליי והציפורים עפים מעל ידי
אז מה אני עשיתי אבא ולמה אני, אתה מי שקרא לי יוסף?
הם גרמו לי ליפול בתוך הבאר והאשימו הזאב והזאב יותר רחם מאחים שלי, אבא
האם פשעתי על אחד כשאמרתי: שראיתי אחד עשרה כוכבים והשמש והירח משתחווים לי?!

הניתוח והפירוש

יוסף הוא דמות מקראית ידועה בשלוש הדתות המונותאיסטיות: יהדות, נצרות ואסלאם. יוסף בנם של יעקב ורחל, ואבי אפרים ומנשה, וסיפור חייו ודמותו הם מן המפורסמים בסיפורי התנ"ך. הוא מכונה "הצדיק" על ששלט ביצרו ולא התפתה לאשת פוטיפר אדונו. אלמנטים רבים מהסיפור התנ"כי מצאו את דרכם לסיפור הקוראני ויש הקבלה ברורה ביניהם.

יוסף נחשב לאבטיפוס לצדיקים שהעולם מתקיים על ידיהם, בחזון הגאולה נזכר משיח בן יוסף שייהרג לפני בוא משיח בן דוד. דמותו שימשה נושא ליצירות רבות של סיפורים, משוררים, ציירים ופסלים מקרב האומות. הנצרות מצאה הקבלות בין סיפור יוסף לתולדותיו של ישו. באסלאם הוא נמנה עם הנביאים שהאסלאם מכיר בהם. בקוראן נמצאת פרשה שלמה הנושאת את שמו (סורת יוסף, פרשה מס' 12).

בין הרמיזות (אלוזיות) המקובלות בספרות העברית והערבית נמצאות יצירות שיש בהן רימוזים לטקסטים המקראיים או לקוראן. לפנינו טקסט מסוג זה. הטקסט כולל ציטוטים (שיבוצים או רמיזות בעלות משמעות) מתוך הקוראן ושימוש בתמונות מוכרות במטרה ליצור משמעות חדשה או לאפשר הבנה חדשה וחלופית: המשורר מתכתב במישרין עם הטקסט המקורי (המקראי או הקוראני) בסיפור המתגלגל (הסיפור של יוסף ואחיו בגלגולו הקוראני), והוא אף מצטט פסוק שלם (פרשת יוסף, 12/4): "אִזְּכָר יוֹסֵף לַאֲבִיهِ יָא אֵבֶת אֲנִי רָאִית אֶחָד עֶשְׂרִי כּוֹכְבֵּי וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַقֶּמֶר רָאִיתֵם לִי סַגְדִּין" – "עת אשר אמרתי: אני ראיתי אחד עשר כוכבים והשמש והירח, ראיתי אותם משתחווים לי". זהו ציטוט ישיר של הפסוק הקוראני (12/4).

במקום אחר הוא מצטט פריטים אחרים של הסיפור ובעריכה קצרה: "הם הפילו לי לבור והאשימו את הזאב" (עמ' 20) כמו שכתוב במקרא, אך לא מוזכר זאב: "סִיָּה רָעָה אֶכְלָתָהּ טָרֶף יוֹסֵף" (בראשית לו' 33).

הסיפור "אני חולם" – "אֲנִי אֶחְלֵם" (אנא אחלום) מאת נעים עריידי (2001), תרגמה: אמאנה עיסא, כיתה ז'²

תפילה

אלוהיי

תשמור את הוריי

2. סיפור זה מכיל חלקים רבים.

אלוהיי
ותשמור לי
אחותי ואחי
ותשמר אותי
תן לי ללכת
בדרך בטוחה
אלוהיי
אלוהיי
תן לי ללמוד
איך לסלוח לאויביי
אלוהיי
תן לי ללמוד
איך לעמוד בפני הפיתויים
אלוהיי
תדריך אותי
ואת כל אלה שאני אוהב
איך להציל את העולם
אלוהיי...

אני ילד

אני ילד
נושא בליבי רגש
אני ילד
ובראשי יש מחשבות
אני ילד
חושבים שאני חלש
אבל בעצם...
אני איתן...
אני ילד
לפעמים בוכה
אם המורה מכה אותי
או אימא הטילה עליי משימה
אני ילד
בתוכי ילד מיוחד
ושומר לעצמי סודות...
אני ילד
לפעמים אוהב
מה שההורים שונאים...
כמו לשחק בחול ... ואפילו בבויץ...

אני ילד
בליבי
ורדים שיצמיחו בדרכי הפרחים...

אני חולם

בלילה אני חולם המון
אימא שלי
מה הוא חלום?
כמו שאני
שבתוך שינה אני חי את היום
האם באמת אימא
בלילה חוזר היום?
בלילה אני רואה
כלב שחור
אימא... ואני גם רואה
בלילה את המפלצת...
והרבה פחד... יש לי אימא
והלילה ארוך...
ארוך...
ורואה
מתוך שינה את החבר אימא גונב לי...
וגוזל לי את כל החגים!
הוא לוקח לי אימא
את שמחתי
ומתנות החגים
בלילה... עוברים בראשי...
הרבה מחשבות
מחשבות מציקות...
ואני חושש מהלילות
חושש לישון...
מתוך שינה לפעמים אני רואה... מפלצת
נכנסת מחלון המרפסת
ואני מקווה שאימא שלי תיכנס לחדר !!
שאבא שלי יבוא
רק שלא אישאר לבד
ומפחד המון בלילה...
שגנב ייכנס
ויגנוב לי
חלום מתוק

כמו דבורה
בתוך הדבש בכוורת שלה !!

אני ילד

יש לי אבא
יש לי אימא
יש לי אחים
ואני קטן!
יש לי סבתא
יש לי דודה
יש לי דודה
וסבא הזקן!
יש לי חתול קטן
וצעצוע חדש
רוצה לעוף!
עם החתול שלי
ועם הצעצוע שלי
ואבא שלי אוהב אותי –
אבל הוא עסוק!
ואימא שאני אוהב
עסוקה עם האחים שלי
עסוקה עם אבא שלי
ובלב שלה אומרת:
אני רוצה לעוף!

אתה החבר שלי

אם תהיה לי נאמן
והלכת אותי בשעת צרה –
אתה חבר שלי.
אם אתה האמנת לדבריי
וגם אם היו מזורים
קיבלת את ברכתי,
גם אם תכעיס לאח שלי –
אתה חבר שלי !
אם התפללת בשבילי
בשעת מצוקה
והתקרבת אליי
להקל עליי –
אתה חבר שלי.

המפלצת

שומע אותה תמיד
במשך היום אומרת לי,
שומע אותה תמיד
בלילה אומרת לי,
את זה אל תעשה
ואת זה אל תעשה
שהמפלצת לא תטרוף אותך
צוחק ממנה אני
ומזלזל בה
כי אני יודע
שהמפלצת
הוא דבר
"לא הגיוני" !!

יותר

הכי מפריע לי
מה שמעיף אותי !
הכי מציק לי
מי שמנציח אותו !
הכי מוצא חן בעיניי
מי שמשחק איתי !
הכי אני מחבב
מי שמחבק אותי !!

העונש

יעניש אותי אבא
אם הלכתי לשחק
בחול !
מענישה אותי,
אימא אם טעיתי
או בלימודים שלי
זלזלתי
ובמיוחד בחשבון.
האם זה באמת
אני תמיד בלילה
אשא את פחדי
ואת ספרי !?

סבא שלי מת

סבא שלי מת !
כך סיפרו לנו
אנחנו הקטנים !
איך זה
שסבא שלי
מת במשך היום !
איך זה שאני לא אפגוש אותו יותר
אם יום אחד אתגעגע ויפתח הווילון ?!
ואני מתגעגע לפעמים
לסבא שלי
אני לא יודע
איך מזיכרונני יימחק ואשכח
שאני מתגעגעת לסבא שלי
כפי שהלילה מתגעגע ליום !

אימא שלי

כאשר אני מפחד הרבה
או קצת –
למי אני קורא
אם לא לאימא ?!
בכל פעם שיש לי שאלה
או תשובה לא הגיונית –
למי אני קורא
אם לא לאימא ?!
בכל פעם שאיבדתי את הדרך –
למי אני קורא – אם לא לאימא ?!
היא
נשמת וגופי
בלילה היא אימא
וביום היא אימא
היא אימא שלי !

הסיפור "אני מבין" – أنا أفهم ("אנא אפהם") מאת נעים עריידי (ח"ת), תרגם: אדם

בדיר, כיתה ז'

(שיר חמשת החושים)

שומע...

מבין...

אני יודע...

שהקול ...
נכנס מיד
דרך האוזן.

תסתכל ...
אני מסתכל ...
אני מבין ...
אני יודע ...
שהתמונה
שהצורה
באה תמיד ...
דרך העין !
אוכל ...
שותה ...
מלקק ...
מבין ...
אני יודע שהטעם נשאר
תמיד

בתוך הפה שלי...

נוגע ... נוגע
שם את האצבע ...
שם את היד
כדי להבין ...
כדי לדעת
הנגיעה תהיה טעימה
דרך הגוף ...

מריח
אח ... אח ...
כמה הוא יפה ...
זה הרחרוח
אני מבין ... אני יודע
שהרחרוח
נשאר תמיד
דרך האף ...
מקשיב ...

מסתכל...

אוכל...

נוגע...

ואז מריח...

השמיעה...

הראיה...

הטעם...

הרחרות...

והנגיעה...

חמשת

החושים !!

שפת הערבים

כותב!

האות הראשונה...

מהאותיות שלנו

היא א !

כותב!

האות השנייה...

מהאותיות שלנו ...

הצורה הזאת...

היא ב !

קורא

אני יודע

איך לקרוא

בשם אלוהים

זה האב !

כותב

האות הראשונה

מהאותיות שלנו...

והאות היא

א...

וכותב עוד אות

מהאותיות שלנו

זאת הצורה

מ...

קורא

אני יודע

איך לקרוא את הצורה הזו

זאת האם...

זה הפתרון.

כותב תמיד

את האות א...

וכותב אחריה עוד אות

ונהיה אצלך עוד אות א

מהמילים ואו הצורות

כמה שהיא קלה

וכמה שהיא יפה

שפת הערבים

לילדים.

הסיפור "הטווס והברווז" – "الطاووس والبطة" (אלטאווס ואלבטה) מאת נעים עריידי (1999), תרגמה: רואן עאמר, כיתה ח'

היה היה בעבר הרחוק

היה היה...

טווס עומד לצד הים

עם החברה שלו הטווסת.

הם החליפו ביניהם את החיבה והידידות.

היו יוצאים לחפש אוכל ביום.

והיו חוזרים בערב,

והיו יושבים על עץ גבוה, כיוון שהיו מפחדים מהמפלצות.

ומרוב הפחד חיפשו מקום אחר מהמקום שהיו בו.

בזמן שעפו ראו אי מרובה בעצים ונחלים כמו שאתם יודעים הוא אדמה שמסביב לו יש ים.

אמר הטווס לחברתו הטווסה:

זה מקום בטוח נישאר בו.

ירד הטווס וחברתו על האי הזה ואכלו מהפירות ששם ושתו מהנחלים ונהנו מהמראות היפים והמרהיבים.

ובזמן שהיו שם נגשה אליהם ברווזה מפוחדת מאוד. הברווזה הלכה מהר עד שהגיעה לעץ שעליו הטווס וחברתו הטווסה. וכאשר ראתה אותם הברווזה, נרגעה ונעלם הפחד.

ושאל אותה הטווס: איך את מרגישה, ומדוע היית רצה מהר מרוב הפחד?

אמרה הברווזה: אני חולה מהעצב והפחד!

שאלה אותה הטווסה: ממה את מפחדת?
 וממי את מפחדת? מפחדת מהאדם.
 ואמרה לה הטווסה: אל תפחדי את הגעת אלינו.
 ואמר לה הטווס: ברוכה הבאה. במקום בטוח כאן. לא יכול האדם להגיע לאי הזה באמצע הים.
 אחרי שנרגעה, ולא הרגישה בעייפות, שאל אותה הטווס:
 - מה קרה לך עם האדם, שגרם לך לפחד ממנו כל כך?
 אמרה הברווזה:
 - דע לך אתה הטווס שאני חיה באי הזה מאז שנולדתי בה, ולא מרגישה בסכנה.
 ולילה אחד, כאשר ישנתי ראיתי האדם בחלום שלי.
 התחלנו לדבר אחד עם השני בדברים יפים ומהנה, ומצאתי בו הרחמנות. והתחיל לתת לי אוכל ושתייה.
 וכשהיינו חברים, תפס אותי, ובנה לי כלוב וכלא אותי בו.
 והתחיל לבוא ויזרוק לי אוכל מאחורי הסורגים. עד שאטיל את הביצים. ולא נתן לי לשבת על הביצים עד שיבקעו הגוזלים.
 ופעם אחת כשהייתי יושבת על הביצים, הרים אותי וצעקתי כי הרגשתי שהוא לוקח ממני הילדים שלי.
 ובזמן שצעקתי מהפחד התעוררתי מהחלום המפחיד, עד שהגעתי לכאן.
 ואמרו לה הטווס וחברתו הטווסה:
 - טוב שהתעוררת מהחלום הפחיד.
 בכל מקרה, אל תפחדי! אנחנו כאן ביחד, והחברות שלנו תהיה חזקה ואמתית ולא יקרה לנו דבר רע.

הסיפור "החיות שברחו מהאדם" – "الحيوانات التي هربت من الانسان" (אלחיואנאת אלתי הרבת מן אלאנסאן) מאת נעים עריידי (1999), תרגמה: רואן עאמר, כיתה ח'

היה היה בעבר הרחוק ...
 חמור וברווז ברחו מהאדם ולאחר מכן בא סוס אחריהם והתכנסו כולם אצל הטווס והטווסות והייתה ביניהם חברות וחמלה.
 החיות התחילו מלדבר ביניהם על הזיכרונות.
 ובמיוחד דיברו על הסיפורים שלהם עם האדם, אשר היה מתייחס אליהם לפעמים באכזריות ולפעמים בחמלה.
 יום אחד פרס הטווס נוצותיו הארוכות והצבעוניות ושאל בתדהמה:
 - איך אתם אומרים שהאדם מתייחס אליכם באכזריות, ומצד שני נותן לכם אוכל ושתייה?
 התקרבה הטווסת היפה כשהיא פורסת את נוצותיה הארוכות והצבעוניות, לברווזה ושאלה אותה:
 - האם האדם היה באמת ייתן לך אוכל ושתייה ויעזור לך למצוא מקום לישון בו שקרוב לביתו? - ואמרה הברווזה בתדהמה מהשאלה הזו! - כן, הוא היה עושה זה, ויותר מזה, הוא היה מחמם לי את ביתי בחורף ומקרר אותו בקיץ! ואתה הסוס, שאל הטווס בתדהמה ממה ששמע על הברווזה.
 צהל הסוס צחק ואמר: - אני גם זכיתי ליחס מיוחד מהאדם. הוא היה רוחץ אותי ומסרק אותי ומגיש לי מיטב האוכל.
 וכל זה כדי שאשמור על הכושר הגופני. וכדי שישלח אותי לעיתים לתחרויות מעייפות.
 נדהמו שני הטווסים מהיחס הטוב שקיבלו החיות ושאלו את החמור.

-ואתה החמור, האם היית זוכה ליחס כזה מהאדם?
נער החמור בקולו הלא נעים והחד ואמר:
-לא זכיתי מהאדם ליחס הזה שדברו עליו חברים שלי הברווזה והסוס.
נכון שהאדם היה דואג שאמצא אוכל ושתייה. אך היה משאיר אותי בשדה לחפש עשבים, וכל פעם שהיה צריך אותי היה סוחב אותי בלי שאני אסיים לאכול, וייקח אותי לעבודות הקשות.
חשבה לרגע הטווסה ואמרה לחברה הטווס:
-נכון שהצדק שנעבוד תמורת למצוא אוכל ושתייה ומקום לינה?! אמר הטווס שהוא מסכים עם הטווסה:
אלו החיים. כדי לחיות טוב ויהיה לך אוכל ושתייה ומקום לינה, עליך לעבוד הרבה. אבל הדברים האלה לא מצאו חן בעיני החמור והברווזה.
כולם מחו ואמרו בקול רם:
-שזו חצי מהאמת. זה לא מה שעושה האדם.
אמרה הברווזה:- הוא מנצל אותנו
ואמר החמור:- אנחנו עבדים בשבילו.
ואמר הסוס:- כל מה שנותן לנו האדם, לא למענינו, אלא למעניו.
ובזמן שהיו משוחחים ביניהם ודנים באי הבודד, ופתאום אבק רב עלה מהדרך שיש בה הרבה חול ורחוקה.
ואחרי זמן קצר התבהרה הראייה והופיעו טור מהחיות הבורחות.
הופיע ראשון כלב בצבע חום וחמוד, ואחריו הופיעה חתולה בצבע לבן עם עיגולים שחורים.
ולאחר מכן הופיע כבש טלה צבעם אדמדם ואחר כך הופיעו עיזה וגדי צבעם שחור, והופיעה אחריהם פרה ועגל צבעם שחור ולבן.... והטור היה ארוך יש בו כל חיות המחמד.
וכאשר הגיעו למקום הבטוח באי, עמדו כולם לנוח.
הסתכלה הטווסה אל הטווס, והסתכלה הברווזה אל שני הטווסים והסתכל אל החמור ואל הסוס.
והייתה על פניהם הפעם התשובה ברורה, ולא הייתה שאלה כמו שהייתה בהתחלה.
-חיות המחמד האלה, כמונו, בורחת מהאדם.

ניתוח הסיפורים

רמות הלשון

כתיבתו של המשורר נעים עריידי, לפחות בכל הקשור בקורפוס ספרות הילדים שלו, מאופיינת בשימוש בשפה הערבית הסטנדרטית המודרנית. זוהי גרסה קלה ופשוטה ומעודנת המתאימה לשימוש בבתי הספר העבריים בארץ ובמדינות ערב, ואימצה אותה "האקדמיה ללשון הערבית – אלמג'מע אללו'ווי". השפה הערבית הסטנדרטית המודרנית משמשת כיום בספרות, בעיתונות ובתקשורת ההמונים, לצד דיאלקט מקומי על פי הפיזור הגאוגרפי (להרחבה: אמארה, 2010; מרעי, 2011). השימוש ברובד לשוני זה נועד לנטרל את קשיי השפה הערבית הקלסית (אלפוצחא) ולדלג על בעיית הדיגלוסיה (אמארה, 2010) שפוגעת רבות בלימוד השפה הערבית וברכישתה.

לעיתים כותב עריידי גם בדיאלקט המקומי לצד הכתיבה בערבית הסטנדרטית המודרנית. לסגנון זה גם מטרות מספר והעיקריות שבהן הן "הנגשת" הטקסט והתוכן לקורא הצעיר, וכן שמירה על

"הצביון" העממי של השפה (אמארה, 2010). שתי רמות השפה משמשות לסירוגין בכתיבתו לעיתים, ויש בהן רמה גבוהה של שפה שאינה תואמת את אוצר המילים של הקורא הצעיר, לצד רמה נמוכה ועממית של שפה הקרובה לחיי הילד וסביבתו החברתית-תרבותית. להלן דוגמאות אחדות:

בקובץ השירים "אני חולם", בשיר "תפילה" (صلاة) הוא כותב:

يا ربي علمني كيف اجابه اهوائي – אלוהי למדני כיצד אתעמת עם מאויי

זה משפט שקשה גם בעבור קוראים מיומנים, הן מבחינת הוראת המילים והן מבחינת תוכנם.

לצד משפטים "גבוהים" מסוג זה מופיעים מילות וביטויים עממיים השגורים בעגה המקומית:

בשיר "אני ילד" (انا طفل) : ابكي احيانا لو ضربتني بالصف معلمتي او بعثتني امي مشوار (אני בוכה לפעמים כשהמורה מרביצה לי או אימי שולחת אותי למשימה).

המילה "مشوار" (משוואר) משמעותה "משימה" והיא מילה עממית שגורה.

באותו קובץ "אני חולם" ובשיר "השד הרע" (الغول) או המפלצת:

فانا اعرف ان الغول هو شيء "مش معقول" (כי הינני יודע שהשד הרע הוא דבר לא הגיוני).

הצירוף "مش معقول" "מש מעקול" הוא צירוף עממי שגור בכל הדיאלקטים בארץ ולכן הוא מקבל מעמד של מקובל, ומשמעותו "לא ייתכן", "בלתי אפשרי", "בלתי הגיוני", והוא משמש את המשורר לתיאור נוקב ומדויק.

ולסיכום, שתי רמות של שפה משמשות את המשורר נעים עריידי, השפה הפשוטה והגובלת בשפה המדוברת (העממית), לצד הגלישה לעיתים לרמה גבוהה הגובלת בערבית הקלסית.

בכתיבתו בערבית לילדים נוכל להבחין בשלושה רובדי משמעות:

1. הרובד המילולי-סיפורי: ברובד של הסיפור שמענג את הקורא הצעיר.
2. הרובד המוסרי: שתפקידו לקדם את הקורא בדרך לשלמות פנימית. בדרך כלל הילד הקורא לא מצליח לזהות רובד מחנך זה.
3. הרובד האלגורי: הרובד הנסתר שמתגלה רק ל"יודעי חן".

למעשה מדובר ביצירות אמביוולנטיות, כלומר טקסטים המופנים בו בזמן לשני קהלים שונים זה מזה (מבוגרים וילדים) ולכל אחד מהם יש צרכים אחרים ויכולות מגוונות לממש את הטקסט. מתוך כך הסופר נעים עריידי נענה לאתגר הכפול הזה כפי שאנו לומדים מהתוכן והסגנון. בטקסטים כגון "אני חולם" (انا احلم) נלקח הילד לעולם הפנטזיה הקסום כרובד גלוי לעין הקורא, אך בד בבד גם הקורא המבוגר מוצא בו עניין רב וחומר למחשה פנטסטית.

השימוש בצבעים

לפי חוקרים אחדים (כגון ברץ וזמיר, 2007; גוטספלד, 2013) יש תופעה מעניינת ומיוחדת בסגנון הכתיבה של היוצרות הפלסטיניות בישראל. אותו שימוש בצבע נמצא אצל המשורר נעים עריידי, לרבות בכתיבתו לילדים.

לשימוש בצבעים ישנם תפקידים אחדים ביצירות רבות:

- לתיאור ההווה והתחושות של הדמויות בסיטואציה המתוארת. הצבע מבטא את נקודת המבט האישית ומאפיין את הדמויות.
- הצבע משמש מרכיב חשוב ביצירת האווירה בסיפורים, ובתיאור הדמויות תיאור פיזי וסמלי.
- לשימוש בצבע יש תפקיד אסתטי לצד משמעות סמלית. הקורא נדרש לפענח סמליות זו ולקשר אותה לדמויות ולעלילה – תקווה, ייאוש, שמחה ועצב וכיוצא באלה.
- לדוגמה, בסיפור "החיות שברחו מהאדם", הוא כותב: "באחת הפעמים פרש הטווס את נוצותיו הססגוניות ותהה" (מצורף איור של זוג טווסים עם זנבות בשלל צבעים).
- ובמקום אחר באותו סיפור נכתב: "... תחילה הופיע כלב בצבע חום, ולאחר מכן חתולה לבנה מוכתמת בעיגולים שחורים. אחריה הופיעו כבש וטלה צהבהבים, ואחריהם הופיעו עז וגדי שצבעם שחור, ואחריהם הופיעו פרה ועגל בצבעי שחור ולבן..."
- הקורא נדרש לשים לב לחילוף הצבעים (לרבות שחור ולבן, כהה ולבן ובהיר). מלבד היותם בעלי תפקיד אסתטי, הצבעים גם מתארים את צבעי החיות כפי שהם בטבע ומתוך כך מוסיפים ממד של המציאותיות לצד הסמליות שבהם. החילופים בין צבע קודר לבהיר, לרבות שחור ולבן, מלמדים על היות בעלי החיים שברחו מהאדם, כמה מהם רעים ונוטרים טינה לאדם על שניצל אותם, וכמה מהם טובים ותמימים בדעותיהם עליו ואינם קובלים על הקשר התלתי (הסימביוזי) ביניהם. הם יכולים לבטא גם את ההבדל בין בני האדם מכל הגזעים והצבעים, ועידוד לקבלת האחר, השונה.
- עוד תפקיד הוא האסתטיות. הצבעים המתחלפים לצד האיורים הססגוניים משלימים את התמונה הכוללת לפני הקורא הצעיר ומאפשרים לו מקום לדמיון. הצבע השחור מסמל בדרך כלל קדרות, חושך ורוע. כך לדוגמה בשיר "חולם" (בקובץ: אני חולם) הוא כותב:

בלילה (אני) רואה

כלב שחור

אמי

ורואה

בלילה את השד הרע

ואפחד....

כלב שחור משמעו דבר מפחיד, אויב רע, שד רע שרוצה להזיק לילד החולם חלום בלהות. זהו ילד נרדף, מפוחד, מאוים ומוכה. תיאור ילד כזה מצדיק את השימוש במינוח "כלב שחור" ו"שד רע".

אינטרטקסטואליות

עוד סיפורי ילדים שכתב המשורר נכללים בקטגוריה של قصص الانسان الذي يخيف الحيوانات والطيور (סיפורי האדם שמפחיד את העופות והחיות). זוהי סדרת סיפורי ילדים בהוצאת "המרכז הערבי לספרות הילדים בישראל", וכוללת סיפורים אחדים המעובדים בידי המשורר ובהשראת "אלף לילה ולילה" (الف ليلة وليلة).

הדיון להלן עוסק בשני הסיפורים/החוגים: החוג הראשון "הטווס והברווז" (الطاووس والبطة) (ערייד, 1999) והחוג הרביעי "החיות שברחו מהאדם" (الحيوانات التي هربت من الانسان). בפתח הקובץ כתב המשורר כי הסיפור הבסיסי בקובץ הוא בהשראת "אלף לילה ולילה". בהערה זו הקורא

למד כי הסיפור הבסיסי הוא עיבוד לגרסת ילדים של הסיפור הקלסי של אלף לילה ולילה.

החוג הראשון "הטווס והברווז": לזוג טווסים החיים בשלווה באי מבטחים מגיע ברווז מבוהל ורועד מפחד. הברווז מגולל בפניהם את סיפור חלומו וכיצד התעורר מבועת ורץ בבהלה עד שפגש אותם. האדם התנהג אליו ברוך ובעדינות עד שנקשרו ביניהם קשרי ידידות. האדם מצליח להערים עליו, תופס אותו וכולא אותו בכלוב. האדם מזין אותו ובתמורה אוסף את ביציו ולא נותן לו לדגור עליהם ולגדל אותם אפרוחים. הוא התעורר מחלום הבלהות ורץ אליהם. הטווסים מרגיעים אותו ומקבלים אותו באומנם כי אצלם ימצא ידידות אמיתית וכנה ולא יאונה לו כל רע.

החוג הרביעי "החיות שברחו מהאדם": תחילה בורחים החמור והברווז מהאדם ולאחר מכן מצטרף הסוס וכולם נועדים אצל זוג הטווסים. החיות מתדיינות בסוגיה של התנהגות האדם כלפי החיות – לעיתים באכזריות ולעיתים בחמלה ובעדינות. לאחר דין ודברים הטווס מסכם את דברי החיות באומרו בקצרה כי הקשר בין החיות לאדם הוא קשר תלוי ותועלני: הוא מבטיח מזון והגנה והם נותנים מוצרי מזון וצרכים אחרים בתמורה – קשר תלוי לכל דבר וזה כדאי. הוא מסכם בכניעה: "זהו טבע הדברים!"

כאמור בשני הסיפורים בדבר תלות החיות באדם וביות החיות, תהליך שהחל מאז שחרר ההיסטוריה יש דילמה: מצד אחד החיות מתלוננות על ניצול ושליטה (ביות) ומצד אחר החיות מכירות בהגנה, במזון ובטיפול שהאדם מעניק. בעבור הטווס זהו קשר טבעי והוגן ומקובל וכי "צריך לעבוד בעבור מזון ובית". הילדים, הקוראים הצעירים, נדרשים לצדד בסוגיה ולתת את דעתם על קשר שווה ערך זה – אם הוא הוגן או לא. אומנם הטווס מכריע בדילמה אך לדעת כמה חיות הדבר לא הוגן ויש לברוח מהניצול האנושי.

בתור עיבוד של גרסת "אלף לילה ולילה" – הסיפורים מתחילים בפתיח המקובל והשגור של "كان يا مكان في قديم الزمان" ("היה היה..."), ומסרתו להכין את השומע/הקורא כי מדובר בסיפור עתיק ולא שגרתי (מעשייה) או כפי שפותחים סיפורים עממיים (נוי, 1970, עמ' 8–17). זהו "חוק הפתיחה" של הסיפור העממי שמתחיל במצב של רוגע ונע למצב של התרגשות, ובסיום מההתרגשות לרוגע. האנשה (פרסוניפיקציה) והנפשה (אנימציה) מעניקות לחיות תכונות אנושיות, כגון דיבור וחשיבה, התפעלות ועוד. ההנפשה וההאנשה מתבטאות בדימויים, בהשאלות ובציורי לשון.

כתיבה בגוף ראשון

בשלושת הקבצים הליריים – "אני יוסף אבי", "אני מבין" ו"אני חולם" – המשורר כותב, מזהיר ופונה בגוף ראשון "אני". לכתיבה בסגנון זה יש כמה מטרות:

- להדגיש כי הדובר הוא מושא המצב כולו וכי הוא במרכז הדברים. הדובר מדגיש את עצמו ומזהיר על עצמו.
- "האני" במרכז אך מופנה לאחרים כדי ללמדם וליידעם על "האני" והעצמי שבנידון. כל הידע והעלילה בטקסט סובבים על "האני" הדובר.
- למטרות התגאות והתפארות והבלטת תכונות העצמי/האיש.

תצליל (אונומטופיאה)

צרפתי (תשל"ח) מבחין בין שורשים תצליליים ובין מילים תצליליות, כלומר שורשים שבהם יש קשר בין אחד ההגאים להוראתו הסמנטית הכללית, למשל השיר "אני חולם" בקובץ הנושא אותו שם:

"يسرق لي"
حلما حلوا حلمه
كالنحلة"
(והוא) גונב לי
חלום מתוק שחלמתי
כדבורה

נשים לב כי המילה "חלום" – حلم, حلوا, حلم, نحلة – כוללות את "ח" שמטרותיו לציין "מתיקות". כמובן, התרגום לעברים "פוגע" בטקסט המקורי בערבית ולכן הצליל אובד.

סיכום הדיון והמסקנות

במאמרי זה ניסיתי לענות על השאלה הכפולה: מדוע המשורר כתב בעברית? ומתי הוא כתב בערבית?

לאחר שעיניתי בשירים רבים משירתו העברית (לא כולם מתועדים כאן), ראיתי שאין בנמצא תשובה מתאימה על כך.

תחילה אציין כי המשורר הערבי־ישראלי, נעים עריידי, אינו חריג בכתיבתו בשפה שאינה שפת אימו העברית, שכן בעשורים האחרונים הופיעו כותבים בסוגות אחרות בעיקר פרוזאיות, כגון אנטואן שמאס, סייד קשוע ועוד. התופעה מוכרת היטב בתולדות הספרות הערבית העתיקה והמודרנית, והיא תוצר עיקרי של מפגש תרבויות וחברות רבת־תרבותיות. בעידן הפוסט־קולוניאלי ועידן הגלובליזציה התופעה הולכת ומואצת, בעיקר בחברות הרבת־תרבותיות או דו־לשוניות המאופיינות בעימותים ממושכים. בחברות מעין אלו נוצרים בדרך כלל פעולות מפויסות ומאומצות.

במציאות של ימינו השפה הערבית בישראל נדחקה לצד בשל השפה העברית, ורבים מבני המיעוט הערבי־ישראלי מוצאים כי קל להם להתבטא בעברית מאשר בערבית. במציאות מעין זו נוצרת תרבות כלאיים שמאמצת את אורחות חייו של הרוב, ובעיקר את לשונו ופריטים אחרים מתרבותו.

אנו לא מנועים מלחשוב כי הסיבה מאחורי כתיבתו של הסופר בשפה העברית הייתה השפעת הרב־תרבותיות או ההגמוניה של הלשון העברית במרחב הציבורי. אולם באותה עת של שנות השבעים של המאה הקודמת, הערבים לא היו מעורבים היטב בחיי המדינה והחברה ולכן קשה לקבוע בוודאות.

גם הריאיון עם משפחתו של נעים עריידי לא סיפק תשובה חותכת בסוגיה זו, ולא העיון בשיריו. אפשר לעמוד בוודאות על היותו בלתי גלוי בנידון. בשיר "מדוע אני כותב בעברית" הוא השיב בתשובה "דיפלומטית" עמומה כפי שנהג ישו בזמנו וחשד כי השואלים מנסים להפיל אותו ולשפוט אותו לפי דבריו. המשורר גם כן חמק מהצהרה ברורה וענה: "יש לתת לאל את אשר לאל...", לא לפגוע במצוות הדת והחוק השלט בחברה, אך בו בזמן גם "ואת אשר לקיסר לקיסר", לא להתנער גם מהשלטון המדיני השולט בחברה. במילים אחרות, הוא עונה כי הערבית מתאימה לתחום אחד

כלשהו, ואילו העברית תתאים לשיירה (לאישה?) ולתחום החילון. הוא עונה כי הוא אינו שוכח את הערבית ולא את העברית וכי לכל אחת מהן יש כבוד המונח במקומו. מי מהן שייכת לאלוהים ומי שייכת לרומא או לקיסר? אין לדעת בבירור. כך התחמק עריידי גם מריאיון נוסף (שחורי, 2009; וראו בנושא השפות בתוך טננבאום, 2012; ליפסקר, 2010; עריידי, 2010ב, 2010ג).

ובמקום אחר עונה בדרך מטפורית – כדי שהילדים לא יסבלו ולא ישלמו על חטאי אבותיהם (שיני בנים לא תקחינה לאחר שהאבות אכלו בוסר).

על שפת אימו, הערבית, הוא מדבר בהתפעלות באחד מסיפורי הילדים שלו בערבית: "מה יפה שפת הערבים" (ما أجملها لغة العرب – מא אג'מלוהא לוע'ת אלערב) – בה"א הידיעה ולא "השפה הערבית". נדמה כי הוא התכוון להבליט את שייכותה לערבים בלבד ולא שפה של כלל הבריות, שהייתה כזאת לו היה מצהיר "שפת הערבים" ולא "השפה הערבית".

לסיכום, על השאלה מדוע כתב בעברית אי אפשר לענות בוודאות, וייתכנו תשובות אחדות: זוהי תופעה כלל-עולמית המתנהלת בתרבויות מסוימות, לרבות בחברות רב-תרבותיות המפרות זו את זו. כמה סיבות חברו יחד כדי לגרום לו לכתוב בשפה זרה שאינה שפת אימו – קשיי השליטה בערבית תקינה וקלסית, החשיפה לעברית בגיל צעיר, האהדה לתרבות, הלימודים באקדמיה והקידום האישי (ראו עריידי, 2010א). בריאיון לא נתקבלה תשובה חותכת, אך רואים איזו שליטה הייתה לעריידי בעברית, אולי יותר משפת אימו (ראו עריידי, 1989).

בסוף ימיו חזר לכתוב בערבית, הוא כתב סיפורים ושיירי ילדים בערבית. הוא כתב בערבית תקנית (סטנדרטית מודרנית) כדי לאפשר נגישות לטקסט ולסגל אוריינות מתאימה לדור הצעיר. סוגת ספרות הילדים בעולם הערבי ובארץ, שלא זכה קודם לכן ליחס הראוי מצד היוצרים והממסדים, הצליחה לשנות את הגישה והיו פניות לסופרים ובמיוחד לעריידי לכתוב בשפת אימו סיפורים איכותיים לילדים מכל הגוונים – סיפורי זהות, קבלת האחר, ספרות ילדים בכיתתם, סיפורים עממיים מעובדים עם מסרים באמצעות בעלי חיים וכו'. ייתכן שהמשורר רצה לחולל תנופה בתחום ולהפנות תשומת לב מיוחדת אליו (מעוז, 2000).

במעטה של סיפורי ילדים, המשורר כותב בעצם למבוגרים. כאשר רצה לחשוף את הילדים לתכנים ולנושאים מעולם הילדות שלהם, הוא פרש לפניהם דילמות שאף מבוגרים מתקשים בהן – שאלת ניצול האדם את החיות ואכזריותו כלפיהן ותלותו הכלכלית בהן, הסכסוכים התוך-משפחתיים והאיבה בין האחים במשפחה שקיימת משחר ההיסטוריה ומובנת מאליה כדבר שגרתי וצפוי ואף טבעי, ויש בה קנאה קטלנית וניסיון לרצוח; האמונה מוצגת במדרג (הייררכייה) ויש לעלות ולהתקדם בה בשלבים (אנלוגיה ל"מדרגות הצריח"), כמו שיטת הציפיות או כיתות דתיות אחרות, אף בקרב הדרוזים שהמשורר משתייך אליהם – האמונה מתחילה "בג'והאל" (בורים) והמאמין לומד, מתנסה ומתקדם לעבר "העוקאל" (חכמים). האב שמוצג מליץ יושר וחסד מצד אחד, ומצד אחר מגלה מידה רבה של גמישות ופשרה. אלה ועוד הם דילמות שלא נהגו בעבר לפרוש לפני הילדים.

עוד ידוע מהספרות לילדים בכלל, וראינו זאת בספרות העברית כי המשורר/סופר הילדים כותב במסווה גם למבוגרים (ברוך, 1977; ברוך ואגמון-פרוכטמן, 1982). העיון ביצירותיו של עריידי לילדים מגלה כי הוא שאב ממקורות ראשוניים, כגון עיבוד "מאלף לילה ולילה" (למבוגרים!), הקוראן והמקרא והפולקלור העממי.

נראה לי שהסגנון הקשה בעבור הקוראים הצעירים – חוסר פיסוק, לעיתים קרובות גודש של פיסוק כדי להעניק לטקסט אופי ריגושי, השימוש בשתי רמות לשוניות, שפה שמגיעה לרמת הערבית הקלסית לצד רמה נמוכה של שימוש במינוח עממי שגור, וכן תכנים ומסרים שלעיתים חורגים מלהיות חינוכיים – כל אלה מאפיינים ספרותיים וסגנוניים ביצירותיו של נעים עריידי.

בכל זאת סגנונו של עריידי בערבית (לילדים) שונה מסגנונו בעברית (למבוגרים), שכן בכל הקריירה הספרותית שלו הוא כתב בערבית ולשונו עברה ליטוש רב וממושך, ולעומת זאת כתיבתו בערבית היא חדשה יחסית ועד מותו לא הגיעה לשיא בשלותה כמו בעברית.

רשימת מקורות

אמארה, מ' (2010). *اللغة العربية في اسرائيل – سياقات وتحديات* [השפה הערבית בישראל – הקשרים ואתגרים]. דאר الهدى, [דראסאט, דאר אלפכר].

ברוך, מ' (1997). ספרות ילדים. בתוך י' קשתי, מ' אריאלי ונ' שלסקי (עורכים), *לקסיקון החינוך וההוראה* (עמ' 295–297). רמות.

ברוך, מ' ואגמון-פרוכטמן, מ' (1982). *לכל שיר יש שם: עיוני ספרות ולשון בשירת ילדים*. פפירוס.

ברץ, ל' וזמיר, ש' (2007). בצומת שפות: ספרות ילדים כתובה ערבית עברית. *ג'אמעה*, 11, 374–383.

גוטספלד, ד' (2013). *האצבעות הנסתרות: סיפורת נשים פלסטינית* (י' דיון, עורך). רסלינג.

טננבאום, מ' (2012). *עם לשון מתפצלת לשתיים: יוצרים ערבים כותבים עברית* [הרצאה בכנס]. מושב הרצאות סוציולinguוויסטיקה, כינוס הקיץ "אוריינות ושפה", קריית אונו, ישראל.
<http://www.scripiti.org/upload/absScript2012mostupdated.pdf>

ליפסקר, נ' (2010). הקדמה. בתוך ע' עריידי (עורך), *כל העונות: מבחר שירים 1972–2006* (עמ' 7–11). גוונים.

מעוז, נ' (2000). שלבים בהתפתחות ספרות הילדים הערבית (חלקים א' ו'ב'). *רביקול*, 2, 69–73; 3, 57–63.

מרעי, ע"א (2011). צעירים ערבים בישראל: זהות ערבית, שפה עברית? בתוך ע' רבי וא' רודניצקי (עורכים), *מעמד השפה הערבית בישראל: עדכון הערבים בישראל* (עמ' 9–10). אוניברסיטת תל אביב; קרן קונרד אדנאואר.

נוי, ד' (1970). *צורות ותכנים בסיפור העממי* (ע' צ'צ'יל, עורכת). אקדמון.

עריידי, נ' (1989). להיות לבנטיני. *מאזניים*, 79(5–6), 53–63.

עריידי, נ' (2010א). *כל העונות: מבחר שירים 1972–2006*. גוונים.

עריידי, נ' (2010ב). מדוע אני כותב בעברית? בתוך נ' עריידי (עורך), *כל העונות: מבחר שירים 1972–2006* (עמ' 30). גוונים.

עריידי, נ' (2010ג). לכתוב בעברית כשפה שנייה. בתוך נ' בוכוין, ע"א מרעי וא' פרגמן (עורכים), *לכתוב בשפת האחר* (עמ' 149–153). רסלינג.

צרפתי, ג' (תשל"ח). *סמנטיקה עברית*. א' רובינשטיין.

שחורי, ד' (2009, 31 ביולי). משאיר את הכעס לאחרים: ראיון עם נעים עריידי. *nrg*.
<https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/47/ART1/923/392.html>

عرايڊي، ن. انا افهم. كفر قزح. دار الهدى للطباعة والنشر (عرييڊي، ن' (ח"ת). *אני מבין*. דאר אלהודא לדפוס).

عرايڊي، ن. انا يوسف يا ابي. حيفا، الكلية العربية للتربية في اسرائيل – مركز ادب الأطفال (ناقص تاريخ). (عرييڊي، ن' (ח"ת). *אני יוסף, אבי*. המכללה האקדמית הערבית לחינוך, המרכז לספרות ילדים).

عرايڊي، ن (1999). الحيوانات التي هربت من الانسان. حيفا، الكلية العربية للتربية في اسرائيل – مركز ادب الأطفال. (عرييڊي، נ' (1999א). *החיות שברחו מהאדם*. המכללה האקדמית הערבית לחינוך, המרכז לספרות ילדים).

- עראידי, נ (1999). الطاوس والبطّة. حيفا, الكلية العربية للتربية في اسرائيل—מרכז אדב האطفال. (עריידי, נ' (1999ב).
- הטווס והברווז.** המכללה האקדמית הערבית לחינוך, המרכז לספרות ילדים.
- עראידי, נ (2001). אנה אהמ. כפר קרע, דאר ההדי للطباعة والنشر. (עריידי, נ' (2001). **אני חולם.** דאר אלהודא לדפוס.
- עראידי, נ (2002). *درجات المننّة*. כפר קרע, דאר ההדי للطباعة والنشر. (עריידי, נ' (2002). **מדרגות הצריח.** דאר אלהודא לדפוס.